פרופיסור ד״ר אברהם ברלינר

ציור תולדתי

(עם תמונתו)

מאת

שמואל גרינברג

המחיר: 60 פפעניג, 75 הלר, 80 סנטים, 35 קופ.

ברלין

בהוצאת בית מסחר הספרים „קדימה" א. מ. גונצר

תרע״ב

Professor Dr. Abraham Berliner

eine biographische Skizze

(Mit Bild)

Bearbeitet nach verschiedenen Quellen

und persönlichen Mitteilungen

von

Samuel Grünberg

Preis: 60 Pfg., 75 Heller, 80 Ctms, 35 Kopek.

BERLIN.

Verlag der Buchhandlung „Kadimah“ A. M. Gonzer

1912

פרופיסור ד"ר אברהם ברלינר

ציור תולדתי

(עם תמונתו)

מאת

שמואל גרינברג

המחיר: 60 פפענניג, 75 הלר, 80 סנטים, 35 קופ.

ברלין

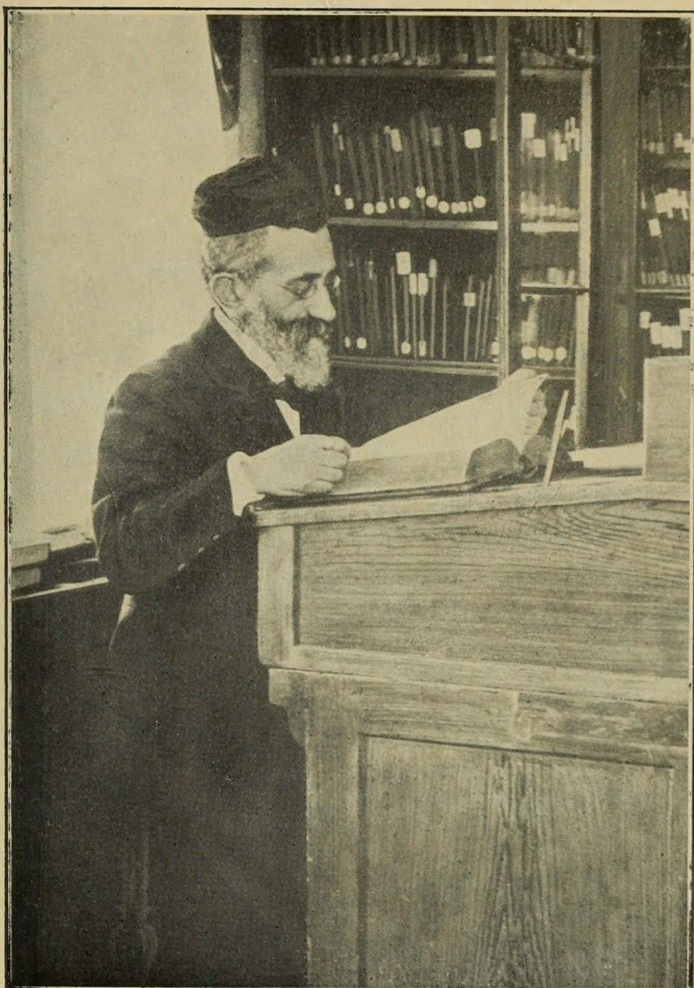
בהוצאת בית מסחר הספרים „קדימה" א. מ. גונצר

תרע"ב

אל הקורא!

הציור התולדתי הזה כתבתי עפ״י מקורים שונים ועפ״י ידיעות שמסר לי בעל פה מו״ר זקן חכמינו שליט״א, ונותן לקוראים הביוגרפיה שלו השלמה. הציור נדפס קודם בהשבועון „העברי״ היו״ל בברלין, בגליונות מ״ו, מ״ז, מ״ח, ש״ז. ועתה נתוספו עליו עוד איזה פרטים.

הכותב.

אחד האישים היותר מפורסמים של חכמי עמנו, אחד מזקני התלמידי חכמים שבנו, שנתקיים בו מאמר חז״ל, „שכל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם״, עזב אחרי עבודה פוריה ומבורכת של שלשים ושמונה שנה את שדה עבודתו הפומבית־מדעית, עבודת ההוראה בבית המדרש הכי נכבד וידוע, בית המדרש לרבנים מיסודו של הרה״ג ד״ר עזריאל הילדסהיימר זצ״ל, הלא הוא החכם הנודע פרופיסור ד״ר אברהם ברלינר נ״י.

פשוטה אבל מזעזעת עד חביון הנפש היתה פרידתו של המורה החביב הזה מהמון תלמידיו ומן הבמה, שמעליה הטיף לשומעי לקחו במתק דבריו, דברי ימי עמנו והספרות העברית מזמן התלמוד עד ימינו אלה. המעין המתגבר הזה, שממימיו שתו לרויה מאות תלמידים שהנם עתה מורי ומדריכי רבבות אחינו בקהלות אשכנז ובשאר ארצות תבל, חדל להפיץ את מימיו הזכים לתלמידיו מפני זקנותו המופלגה, הדורשת ממנו מנוחה שלמה, וקשה היתה לכל פרידתו.

בנאום הפרידה שלו הראה החכם הישיש הזה, על ההתענינות והערך שחלק המיסד הגדול של „בית המדרש לרבנים״ לשעוריו אלה בעד המתעתדים להיות מורי הוראה בישראל, ושהיו לעינים לרבים מהם, שהם עתה מגדולי עמנו וחכמיו, אנשי שם.

בהפסקת שעוריו הנזכרים, נשלם פרק אחד נכבד בדברי ימי חייו המוקדשים לתורה ולחכמת ישראל, וכדאי הדבר שנעבור בסקירה על תולדות החכם הגדול הזה, שעבודתו הכבירה לא נכלאה רק בד׳ אמותיו של בית המדרש, ומעינות הכמתו נפוצו עוד ביתר עוז חוצה, על שדה המדעים, ההיסטוריה והביבליוגרפיה העברית; אשר

עשה לו שם עולם לא יכרת בישראל ובעמים במפעליו הרבים וגדולי הערך.

כי בקראנו את תולדות חייו העשירים בפעולות ומעשים, אין אנחנו יודעים על מה להתפלא ולהוקיר בו יותר, אם על מדותיו התרומיות, הלך רוחו הנאצל ולבו הער לכל הטוב והנאה ומסירתו לעמו וקדשיו, שבעבורם לחם בחרף נפש, והיותו „אחיעזר" ו„אחיסמך" לכל קשה יום ולמבקשי עזרתו; או את כשרונותיו המצוינים, כח זכרונו הנפלא ושקידתו הרבה ושאינה יודעת כל עמל ויגיעה עד היום הזה.

בראותנו את אשר פעל וחבר איש המדע הזה, איש חי רב פעלים, בכל המקצועות בעבודה שאינה פוסקת, והתפתחות כחותיו, אז נראה עוד הפעם התאמתות דברי שלמה: „חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב", ושהוא יוכל להיות, הודות להאנרגיה הבלתי פוסקת שלו, למופת לבני הנעורים שבנו, שממנו יראו וכן יעשו להיות דבקים בעמנו ובמסורתנו ולהקדיש חייהם להרמת קרן חכמת ישראל ולקדש שם עמנו ברבים.

פרופיסור ד"ר אברהם ברלינר נולד בעיר הקטנה אוברזיטצקו אשר במחוז פוזן, לאביו ר' הירש ברלינר שהיה מורה בבית הספר אשר להממשלה בעיר ההיא, ולאמו מרת רחל, ביום ב' לחדש מאי בשנת 1833 (י"ג אייר תקצ"ג).

אבותיו היראים ושלמים, חנכו את בנם זה הרך והענוג על ברכי התורה והיראה, ובנערותו היה אביו מורו ומדריכו גם בלמודים העברים וגם בלמודי החול. והנער אברהם נתן אותותיו אותות כי בכשרונות בלתי רגילים חננו ה', ובלבו קננה יראת ד' טהורה עוד משחר טל ילדותו. מאורע אחד מימים ההם מראה לנו אחת מתכונת נפשו שציינה אותו תמיד, ושבה החזיק בכל מאמצי כחו.

בהיותו ילד בן ג' שנים, אמר לו אביו פעם אחת שיֵשב על המעלות שלפני ארון הקודש בבית הכנסת, וימאן הילד לשבת שם

באמרו: „לא, פה לא אוכל לשבת, כי פה הוא מקומו של הקב״ה!״.

יראת ד׳ טהורה היא אחת מתכונת נפשו של ר׳ אברהם ברלינר, איש החכמה והמדע, מאז ועד עתה, והיא לא היתה לו למכשול ולפוקה בדרך הכבוד שהלך בו מעלה מעלה.

וילך הנער הלוך וגדול וטוב. בהתמדה עצומה שקד על למודיו, ובכח זכרונו הנפלא שעשהו ל„בור סיד שאינו מאבד טפה״, עשה חיל בכל אשר למד, באופן מצוין.

אבל בהיותו במבחר ימי עלומיו כבר נגזר עליו לטעום עול החיים הקשים והרפתקאותיהם. בן ששה עשר שנים, בעמדו במבחר ימי נעוריו בא עליו אסון רב במות עליו אביו אשר אהבו, מורו ומכלכלו, ועל העלם הצעיר היה לדאוג כבר, לא רק בעד קיומו הוא, אלא גם בעד פרנסת אמו ומשפחתו שהוא היה משענה האחד.

ובמשך איזה חדשים עלה ביד העלם החרוץ לעמוד על הבחינה של מורים, והבחינה עלתה יפה. וברלינר נתאשר אח״כ מאת הממשלה בתור מורה וממלא מקום אביו. אבל בכל אשר משרתו זאת הטילה עליו עבודה רבה וכבדה, לא חשך ברלינר מהלוך אחרי משאת נפשו ולהגות בחכמה ומדעים. וביחד עם זה למד למודי התורה וגפ״ת אצל הרב הג׳ מרא דאתרא ר׳ מיכאל שטרוק (אביו זקנו של הציר הנודע מר הירמן שטרוק נ״י), שהיה גם איש בעל מדות תרומיות ויהי לברלינר כסמל האדם השלם שרבקה נפשו בו לאהבה אותו וללכת בדרכיו.

והמורה — התלמיד השקדן והנעלה הזה, מצא חן בעיני רבו, שראה כי ברכה רבה בו, ויקחהו הרב לחתן לבתו, שעמה ראה ברלינר חיים שלוים ושאננים עד זמן פטירתה בשנת 1904. רעיתו זאת היתה אשת חיל עברית במלא מובן המלה, כי היא עזרה הרבה על ידו למען יוכל לעבוד עבודתו המדעית במנוחה ושלוה.

בשנת 1858 נקרא ברלינר לכהן פאר בתור מטיף ומורה לעדת ישרון אשר בארנסולדה. פה מצא שעת הכושר והעת הפנויה להתעמק יותר בלמודיו המחקריים ולהתחיל עבודתו המדעית, פרי

רוחו הנעלה, הוא חבור הספר „זכור לאברהם" המכיל פירוש רש"י על התורה מתוקן ומוגה ע"פ כ"י שונים עם הערות ובאורים שי"ל בשנת 1865 שעשה פרסום גדול לשמו בקהל החכמים והסופרים בישראל ובעמים בתור חוקר ומלומד. בעד ספרו זה ציינה אותו האוניברסיטה מלייפציג, עפ"י הצעת המלומדים הנודעים הפרופיסורים דליטש, ופליישר בתואר „דוקטור לפילוסופיה" מפני הכבוד („honoris causa").

עד כמה העריכו חכמי העמים את ספרו זה, אציין פה את אשר ספר לי מו"ר הפרופיסור ברלינר נ"י, מה שאירע לו בנסיעתו הראשונה המדעית, ועד כמה הועיל לו ספרו זה לבצע את אשר החל.

בשנת 1873, כאשר נסע ברלינר בפעם הראשונה לאיטליה בעניני חקירותיו המדעיות לעיין בספרים וכתבי יד שונים הנמצאים בבתי עקד הספרים אשר שם וביחוד אשר בהואטיקן ברומא, נתן על ידו הפרופ' הנוצרי ד"ר פליישר מכתבי מליצה אל האנשים מנהלי הביבליותיקאות דשם שיתמכו בידי החכם הצעיר ויפתחו לפניו שעריהם.

אבל עוד בימים הראשונים לבואו לרומא, כבר הודיעו העתונים ע"ד בואו וחפצו לחדור אל הביבליותיקה של הואטיקן, ולא נחה דעתם מזה, והעתון "Voce della verita„ קרא בחמת רוחו: "Portati i robi vechii al Ghetto„ (הוליכו את הבגדים הישנים אל רחוב היהודים...).

וירא ברלינר כי חפצו לא יצלח. אבל בלכתו אל מנהל הביבליו־תיקה של הואטיקן למסור לו את מכתבו של הפרופיסור פליישר להתיצב לפניו, פנה זה אליו תיכף וישאלהו אם הוא הנהו אותו האיש ברלינר שהוציא לאור פירוש „רש"י" על התורה בהגהותיו והערותיו, שעל פיו הוא לומד בהסימנריום שלו מאז יצא לאור? ובהשיבו ברלינר, כי כן, מיד הטה אליו חסד, קבל אותו בסבר פנים יפות וכל דרישותיו נמלאו. ועי"ז זכינו לכל אותם הגניזות שהפרו־פיסור ברלינר הוציאם מן הביבליותיקה ההיא, שעורר נרדמים וידבב שפתי ישנים.

כוכב חדש עלה בזה על אופק שמי חכמת ישראל, וכל גדולי הדור ההוא וחכמיו שמחו לקראתו שמחה שלמה. מן הראשונים בחכמי עמנו שידעו להוקיר את ערך ברלינר היו הרה״ג ד״ר הילדס־היימר ז״ל שנתן לו הסכמתו על ספרו הנ״ל, והרה״ח ר׳ יו״ל צונץ ז״ל שנשאר מודעו עד יומו האחרון.

באותה השנה בא גם המקרה המאושר שצפון היה בו כל עתידו המזהיר ורב הברכה של החוקר הגדול הזה. ברלינר נקרא בשנת 1865 לכהן בתור מורה בחברת הש״ס אשר בברלין. עוד היום מדבר ברלינר בהתפעלות מאותה התקופה רבת התוצאות בעדו, ומביאתו למטרופולין של אשכנז, שנתנה לו האפשרות לבוא במשא ומתן קבוע ותמידי עם החכמים הגדולים אשר בעיר הבירה מרכז היהדות הגרמנית הזאת, ולשקוד על דלתי האוניברסיטה לשמוע השעורים וכפרט של היסטוריה, וגם האמצעים הנחוצים לאיש שכמותו נמצאו לו בזה, ופה נפתח לפניו כר נרחב לעבודה רבה.

בצחוק קל על שפתיו מספר ברלינר על מצב הדברים באותו הזמן בברלין, על השכר הגבוה של 275 שקל שקבל לשנה . . . ועל המטיפים המתקנים, ששמשו אז בכהונה גדולה בקהלת ברלין, ועל הפתגמים שסבבו בעיר ע״ד מנהגיהם המוזרים בעניני תקון הדת.

התקופה ההיא שבה בא ר׳ אברהם ברלינר לשבת בברלין, היתה אחת התקופות היותר נרעשות בעולם היהדות ותנועת המתקנים הקיצונים שרצו לשפוך ממשלתם על כל עניני העדה הגדולה הזאת.

באותו הזמן נפטר המטיף הנודע ד״ר מיכאל זקש, ויחשבו המתקנים הנמרצים, מאגנוס, הורוויץ, וכל כת דלהון, להוציא את כל מזימותיהם אל הפועל ולהנהיג את התקונים היותר קצוניים בכל מוסדות ובתי הכנסיות של הקהלה העברית.

ר׳ אברהם ברלינר, שלימד תורה אחרי החכם התורני הד״ר מיכאל פריעדלנדר, מי שנהיה אח״כ ראש בית המדרש לרבנים — Jewish College — בלונדון, לא יכל לשקוט במכונו, בראותו כבלע את הקודש, ואת מעשי ההריסה שרוצים פרנסי הקהלה

לעשות בכל הקדוש לישראל מדור דור, ויגמור אומר לצאת למלחמה שערה נגד אויבנו מבית אלה.

בהעתון „איזראעליטישע וואכענשריפט" הדפיס ר' אברהם ברלינר סדר מאמרים בשם „מכתבים מברלין", שעשו רושם גדול בכל הספירות. במכתבים הללו נלחם ברלינר את המהרסים המחריבים בחצים שנונים ויגל קלונם ברבים. במכתבים הללו הראה ברלינר על כל השפלות שיש במעשים הללו ורוח הניגוד הנושב מהם לכל המסורת הישראלית, והראה גלוי לכל את כונת רועי ישראל אלה ומנהיגיו והסכנה הכרוכה בעקבות מעשיהם לכל היהדות שבאו לתקנה ולא נמצאו אלא מהרסים עד היסוד. ולאחרונה הראה על מעשי העריצות שבעבודתם זו, שרוצים הם לכוף את היראים והחרדים לשמוע בקולם בעל כרחם וללכת בדרכיהם.

אם המכתבים הללו לא יכלו לעצור בעד הרעה כלה, לעצור בעד הזרם הכביר והחזק שכמעין המתגבר יצא מלשכת פרנסי הקהלה וישטוף את כל חלקה טובה במוסדותיה, הנה עכ"ז עלה בידו, ששארית הפליטה, מתי מספר החרדים באמת, הכירו לדעת את גודל הסכנה ולהמלט על נפשם בעוד מועד. ועי"ז הוכן שדה העבודה ליסוד הקהלה „עדת ישראל", שהנה כעת לתפארת בקהלות יהודי אשכנז, ע"י הרה"ג הד"ר הילדסהיימר שבא באותו הזמן להתחיל עבודתו בברלין.

ברלינר היה העמוד הימיני שבעדה זו, ויפה אמר עליו הרה"ג ד"ר הילדסהיימר ז"ל שהנהו „סלע מוצק של היהדות" (Ein Granit des Judentums). וגדול היה חלקו בשכלולה והתבססותה.

ר' אברהם ברלינר השתתף גם בחבור תקנותיה של „עדת ישראל" וכמו"כ בסדור כתב הזכרון אשר הגישו ראשי העדה אל הקיסר ווילהלם הראשון, באמצעות שלשת מיניסטורים, שעל פיו נתא שרה העדה פקודת הרוממות.

בשביל עבודתו הפוריה בסדור עניני בית הכנסת של העדה החדשה, וסדור עניני התפלה, בחרוהו אנשי העדה לפרנס של

ביהכ״נ בשנת 1873 ובמשרת כבוד זו עודנו עומד גם היום והנהו עוסק בצרכי צבור באמונה.

החוקר והמאסף השקדן שיום ולילה לא ישקוט בעבודתו המדעית־ספרותית, חלק זמן רב גם לעניני הצבור החברותיים והכלכליים, דבר שאין אנו רואים אצל חוקרים אחרים, שעפ״י הרוב, מכיון שהם מתעסקים בערמות הספרים ונכלאים בין כתלי הביבליותיקאות אין הם יכולים להיות עוד גם מעורבים בין הבריות ולהתעסק גם בחיי עולם וגם בחיי שעה . . .

וכרוב התענינותו בעניני העדה החדשה וחבריה ומצבם, גדלה שבעתים התענינותו בגורל תלמידי החכמים הצעירים והזקנים שהרבו לדרוש בעצתו ולבקש עזרתו, ברוח פיו ובעצתו הטובה נהלם לכל אשר היה רוחם ללכת למען הגיע למטרתם, וכל דבר לא היה כבד עליו לעשות בשביל אלה, שההשתלמות בתורה וחכמה היתה מבוקשם.

בשנה הזאת 1873 יסד הרה״ג הד״ר ע. הילדסהיימר זצ״ל את בית המדרש לרבנים, שהנהו בית המדרש הכי נכבד בכל העולם כולו ויחיד במינו ברוח התורה והיראה השורר בקרבו. ברלינר נקרא להיות מורה דברי הימים לבני ישראל ודברי ימי הספרות העברית במוסד הנכבד הזה. מכאן ואילך מתחלת תקופת העבודה הרבה של המורה העליון והחוקר גם יחד. כמו״כ נתמנה אז למנהל הביבליותיקה של ביהמ״ד הזה, שתחת השגחתו המעולה והודות להתענינותו הבלתי מגבלה, הנה כעת אחת הביבליותיקות העבריות הכי עשירות בספרים עברים וכ״י שונים, והנה מעין לא אכזב להתלמידים השוקדים על דלתי בית המדרש הזה, שממימיו ישתו לרויה וישתלמו על ידה איש איש לפי כשרונותיו.

ועוד בראשית עבודתו החדשה, כבר נלוו אליו התלמידים באהבה וחבה יתירה, ויהי להם מורם זה גם לאב וליועץ נאמן. ברלינר ידע תמיד להתהלך עם שומעי לקחו בענוה מצוינה, וימשכם חסד ויהי להם לעינים בכל צרכיהם הגשמיים והרוחניים. ובתור מנהל הביבליותיקה נהנו ממנו עצה ותושיה כי על כן הוא בעצמו „ביבליותיקה חיה" הוא, ותלמידיו ידעו להוקיר את טוב לבו עליהם.

עד שנת 1876 נשאר ברלינר עד״ן חבר משלם מס הקהלה הגדולה. כי אם גם הנהו חרד במלוא מובן המלה, הנה קשה היה עליו להפרד מעל אחיו בני הקהלה הגדולה, רוחו הטוב ומזגו הנוח הקשו עליו את הפרידה, אבל מאורע אחד הביא אותו לידי ההחלטה לצאת כליל מן העדה הגדולה, עד ש„עדת ישראל״ נתאשרה מצד הממשלה.

וזה דבר המאורע. אחד מידידי הפרופ. ברלינר, איש ת״ח וירא ד׳ בקש בצואתו שאחרי מותו יתעסקו עמו אחדים מחביריו, וביניהם הפרופ. ברלינר, ולא ה„שמשים״ של הקהלה, ש„חברה קדישא״ לא נמצא בה עוד. ברלינר רצה למלאות את רצון הנפטר, אבל מה נשתומם לשמוע, שאין פרנסי הקהלה מרשים למלאות אחרי דברי המת, שיתעסקו בו חביריו, אלא דוקא שיטפלו בו „שמשיה״. לשוא היו כל הבקשות, הפרנסים הטובים אטמו אזנם משמוע דבר זה. וברלינר לא יכול עוד שלט בנפשו ויצא את הקהלה.

כשיצא ברלינר מתוך הקהלה הגדולה אחרי המאורע המעציב הזה. נכנס בתור חבר להחברה „מגינת רעים״, שדבר לא היה לה עם ענינים צבוריים, ומטרתה היה לתמוך בידי עניים מחברי הקהלה. באגודה זו נשאר ברלינר חמש ועשרים שנה, עד שהיה מעשה וערכו חגיגת יובל והסעודה לא היתה כשרה כראוי . . . ברלינר הודיע תיכף להיו״ר כי אי אפשר לו להשאר עוד בחברי האגודה. על התנצלותו של היו״ר שהשתדל לטהר את הדבר השיב לו ברלינר, כי עוד לפני שנים מספר הקדימו הרב אויב, במעשה שהיה בחברה יהודית אחת, שהיו לה בשביל סעודות החגיגה שלה, שני מיני כלים, קערות כחולות ולבנות, למאכלי בשר לבד, ולמאכלי חלב בלבד. ובבוא הרב הד״ר אויב לסעוד בחברה זו אמר, שאין הוא אוהב סעודה בכלים מכלים שונים...

וגם כעת משלם ברלינר תרומתו להקהלה הגדולה במחלקת תמיכת עניים, ולבית החולים של האחיות היהודיות, מפני שאיננו רוצה לחסר עניי הקהלה.

באותה שנה (1873) נסע הפרופ. ברלינר את נסיעתו הראשונה למטרה מדעית לאיטליה. במסעו זה, שארך חצי שנה, התמהמה ברלינר כמעט בכל הערים הגדולות ובתי עקד הספרים שלהם שבמדינה זו, וביחוד עשה עבודתו בעיר רומא, ששם נפתחה לפניו, כאשר כבר הזכרנו למעלה גם שערי הביבליותיקה של הותיקן. למטרה זו נתן על ידו גם המזכיר יועץ הסתרים אבעקנבך בפקודתו של הנסיך ביסמרק מכתבי מליצה לכל הביבליותיקאות הגדולות שבאיטליה.

ששה ירחים ישב ברלינר בארץ איטליה היפה, הארץ שעליה שרו כל המשוררים. אולם לא בין שדרות האלונים נותני ריח ניחוח, תחת השמים הבהירים והזכים בלה שם את זמנו איש הספר הזה. לא בטיולים על חופי הימים השקופים ושוקטים, ואף לא בבתי הזמרה המפוארים לשמוע המנגינות הנעימות של עם הזמרה, בלה את זמנו איש המדע הזה שהיה עוד אז צעיר לימים. בחדרים מחוסרי אור ואויר, כפוף על ערמות של כתבי־יד וספרים מספרים שונים מכוסי האבק, הבלוים מזוקן ועתיקי ימים, ישב ברלינר יום ולילה ועבד עבודת הדבורה, לאסוף האבנים הטובות והמרגליות, שהיו צפונים בקלפים וגליונות הישנים, לקבץ את החומר היקר, חמדות הגנוזות שם מאות בשנים, שהעשיר בו את ספרותנו ההיסטורית והביבליוגרפית.

בפַּרמה במקום שגלה את הכ"י עם המסורה לתרגום ועוד כ"י רבים עבד העובד החרוץ הזה בימי קיץ כשהחום עלה על 37 מעלות, עד שחלה בדלקת עינים. רופא מומחה אחד נוצרי רפא אותו אח"כ בלי כל תשלומין באמרו שהוא שבע רצון שעלה בידו להשיב מאור העינים לחכם עברי כזה.

ואת כחו וידיעותיו בחכמת דברי ימי עמנו כבר הראה ברלינר בספרו ההיסטוריים „פליטת סופרים" ו„מחייהם הפנימיים של יהודי אשכנז בימי הבינים" שהו"ל בשנת 1871 ואשר לרוב חשיבותו נדפס במהדורא שניה מעובד מחדש בשנת 1910, ויעש לו שם בתור היסטוריקן מצוין. (הספר הזה הופיע גם בעברית בהוצאת „אחיאסף" בורשו).

דרך חדשה בחר לו ברלינר בספרו ההיסטורי הזה, כי בעת ששאר המתעסקים בכתיבת דברי ימי ישראל בתקופות שונות, פנו יותר אל הצד החיצוני שבחיי היהודים והמאורעות שעברו עליהם בבואם במגע ומשא את שכניהם הנוצרים אזרחי הארצות, התאמץ ברלינר לתת לנו תמונה מחייהם הפנימיים של היהודים בימי הבינים, לגולל לפנינו ציור שלם המראה לנו את ההוד והיופי שבחייהם, שעול גלות כבד הכביד עליהם. והמקורות שמהם שאב ברלינר את החומר לעבודתו היו כ״כ מפוזרים וקשה למצוא אותם. ולפעמים היה עובר על מאה וחמשים שאלות ותשובות של גאוני התקופה ההיא, למען מצוא שם איזה הערה נחוצה.

ועבודתו זאת נתנה לנו האפשרות להסתכל לתוך חייהם של יהודי אשכנז בימי הבינים, לראות בעיני רוחנו את מוסדותיהם ובתי האולפנא שלהם ומנהגיהם בכל אורחות חייהם.

רואים אנחנו את הבחורים בישבם על למודיהם וגם בשעות תענוגיהם. רואים את האמצעים שאחזו בהם הרבנים וראשי הישיבות למען אסור את מיני המשחק השונים, שהיו מבטלים אותם מלמודיהם; רואים את חיי המשפחה היפים של היהודים בעצם טהרתם, ולבנו רוחש תודה להמחבר שהשכיל לתת לפנינו הציור ההיסטורי והמדעי הזה.

והספר הזה הוא שהסב שהמיניסטר להשכלה Falk, של ממשלת פרוסיה, העניק לברלינר 600 מרק מאוצר הממשלה בתור תמיכה להוצאת נסיעתו לאיטליה.

ובהיות התקופה ההיא, תקופת מלחמת הקולטורה בין אשכנז והואטיקן, ידע ברלינר כי מכתבי המליצה של ממשלת אשכנז לא יועילו לו הרבה, ויקח עמו מכתבי מליצה מגדולי החכמים הנוצרים פליישר, דליטש, אָהלסהויזען ונלדקה, ועל ידיהם ובעזרת הפרופ. אייגנטיו גיודי שהיה ממונה על אוצר המטבעות העתיקים בהואטיקן עלה בידו להתקבל מאת מנהל הביבליותיקה הואטיקנית, שהטה אליו חסד, ויכול לחדור אל הביבליותיקה המפוארה הזאת, ולאסוף שם הפנינים הכי יקרים שהוציאם אח״כ לאור עולם.

מנסיעתו הראשונה הזאת לאיטליה הביא ברלינר אתו אוצר בלום של חקירות וכתבי יד יקרי המציאות, שלאט לאט התחיל לפרסמם בעולם עם הערות ובאורים.

ברומא מצא החוקר הזה את פירושי הגאונים רבינו חננאל ורבינו גרשם מאור הגולה על הש״ס, שחלק מהם נמצא בהביבליותיקה של הואטיקן וחלק מהם בהמנזר „אנגליקה״. בדמעות על עיניו מספר עוד היום הפרופיסור ברלינר, איך עלה בידו להוציא ממחשכים את הפירושים של גאוני ישראל אלה, שלא נח ולא שקט עד שחפצו בידו הצליח להעתיק את כתבי היד מרובי הכמות והאיכות הללו, ולקיים מצות „פדיון שבוים״ זו. בקבוץ הכסף שהיה דרוש למטרה זו, השתתף גם הרה״ג הד״ר ע. הילדסהיימר זצ״ל. ועוד בשנת 1873-4 כבר הקריא ברלינר לפני תלמידי בית המדרש לרבנים חלק מפירושים הללו, והחלק מהם הדפיס בשנת 1876 בספרו „מגדל חננאל״, שכלל פירוש רבינו חננאל על מכות, לקוטים מפירוש ר׳ חננאל על התורה, לקוטים מפירוש ר״ח על ס׳ יחזקאל, ותולדות ר״ח וקורות ספריו. כל הפירושים נדפסו אח״כ עם עוד חדושים מכ״י שונים שהעתיק ברלינר באיטליה, בהוצאת הש״ס דפוס ווילנא, והמדפיסים הדפיסו בסופה של הוצאה זו: ברוך אברם לאל עליון על כל חסדו שעשה לדפוסנו.

בפרמה גלה, כאשר הזכרנו כבר, את המסורה לתרגום אונקלס, שרק חלק קטן ממנה נודע גם להחוקר ר׳ שמואל דוד לוצאטו. כמו״כ הוציא ברלינר את הספר יסוד עולם של הר״ר משה זכות ז״ל שהנהו השיר הדרמתי היותר עתיק בשפה העברית, ואת הספר „נסתור הכומר״ בשנת תרל״ה.

הנה כי כן אנו רואים את ר׳ אברהם ברלינר יגע ועמל לחקור כ״י שונים מן המקצועות היותר שונים בספרות ישראל, בודק בחורים ובסדקים עד שידו מגעת, ומציל משיני הכליון אוצרות שלמים אשר לא יערכום כל הון.

אבל נסיעתו הראשונה לאיטליה היתה רק התחלה קטנה, כי עשרים נסיעות נסע עוד מאז והלאה לתור את הביבליתיקאות

שבערי איטליה, שבפריז, אוקספורד, לונדון ולײדן ועוד. ובכל נסיעה שעשה הביא עמו שפוני טמוני הכתבים אשר עוד לא שזפתם עין.

לאחר שלש שנים זכה ברלינר להצטײנות שניה מצד ממשלת אשכנז, בקבעה לו עוד הפעם תמיכה של שש מאות מרק למטרת הוצאות נסיעותיו המדעיות וחקירותיו השונות, דבר שלא היה חזיונו נפרץ. ורבים היו החכמים שהתחילו להשכים לפתחו גם מבין החכמים הנוצרים. רושם גדול עשה בעולם המדעים ספרו ע״ד „הדקדוק העברי בתלמוד ומדרש״ שהו״ל בשנת 1879, שבו הביא ראיות נכוחות שלחכמי התלמוד והמדרש היו נהירין שבילי הדקדוק של שפת עבר וסגנונה הטהור, לא כדעת גײגר וחביריו שחפו עליהם בזה דברים אשר לא כן.

ובשנת 1880 נחל ברלינר את הכבוד הכי גדול, שהאקדמיה הקיסרית למדעים בברלין נתנה לו תמיכה של אלף וחמש מאות מרק להוצאת הדפסת ספרו הגדול והמצוין „תרגום אונקלוס על התורה על פי נוסח בחומש דפוס סביונטה שנת שי״ז, עם מבוא, הערות ובאורים ולוח המפתחות״.

החכם המלומד הנודע דיללמאן מזכיר האקדמיה, בא לבית ר׳ אברהם ברלינר לבשרו בשורה טובה זו, והמשתדלים בדבר תמיכה זו היו רבים מן הפרופיסורים האשכנזים, אחרי אשר המיניסטר האשכנזי להשכלה שבאותו הזמן, פוטטקמר, שלא הצטײן באהבתו ליהודים, התנגד לתת לברלינר תמיכה זו מאוצר הממשלה.

וכשנודע הדבר הזה ברבים, אמרו אז שנתחדש בימיהם וביתר נצחון, מה שקרה בימי החכם משה מנדלסון, שהאקדמיה למדעים רצתה לבחרו לחבר מפני הכבוד, והמלך פריעדריך II התנגד לזה בהיות מנדילסון יהודי. ועי״ז ענה החכם היהודי הזה, כי יותר חביב עליו מה שחכמי האקדמיה בחרו ורצו בו והמלך התנגד לזה, מאשר לוא היה ההפך. וכמו״כ היה הדבר כבוד משנה לברלינר שהמיניסטר מאן לתת התמיכה, והיא נתנה מצד האקדמיה, ותוכיח בזה עד כמה מעריכה היא, המומחה לדבר, את עבודתו המדעית למרות היותו

יהודי. דבר שעורר עליו גם קנאת הפרופיסור לַנֵרד, ששקל למטרפסיה בחוברת מיוחדה שהוציא ברלינר בזה.

ומאז והלאה רואים אנו את ברלינר כמעין המתגבר.

עוד בעשותו את נסיעתו הראשונה בארץ האפינינים הראה ברלינר בשורת מאמריו „ששה חדשים באיטליה", שנדפסו בהשבועון „Jüd. Presse", שהנהו גם איש הספר וגם איש החיים. כי לא רק בחבילות הספרים ומגלות כתבי־היד העתיקים השתקע במשך שבתו שם, בסקירתו החודרת ידע להסתכל אל סביבו אשר בשוק החיים ג"כ, והקהלות העבריות הקימות עודנו בארץ זו התחילו לענין אותו במדה מרובה. ומאז לא חדל מלהתבונן אל ארחות חיי אחינו אלה, ואל מנהגיהם העתיקים והמיוחדים שבאו להם בירושה מאבות אבותיהם שבאו לגור בארץ זו עוד לפני חורבן הבית השני, ואח"כ בהמון גדול בגלות טיטוס. ובמוחו נצנץ הרעיון להתענין ביחוד עם דברי ימי ישראל והחליפות שעברו עליהם בארץ ממשלת האפיפיורים מאז ועד עתה.

ומלבבים הנם מאורעות אחינו בארץ זו וכל הקורות אותם, בעד כל אשר לב רגש לו, ויתר שאת להם על דברי ימי היהודים בארצות אחרות, אחרי שהיהודים ישבו בארץ זו כמין חטיבה מיוחדת, וכמין חוט הנמשך מימים קדמונים, שטרם נפסק עדיין למרות להבות האש שהציתו בו, ועריצים ואבירים התאזרו בכל כחם לנתק בחרבם את הפתיל הדק הזה, ולא יכלו לו. היהודים גולי טיטוס הביאו עמם ישר לרומא מפליטת ירושת ארצם ותורתם, ושמרו והגינו עליה במרכז ממשלת הנוצריות אויבתם בנפש, נשפטו עליה באש ובמים, אבל התגברו המנוצחים על אלה שנצחום בארצם ובמטרופולין שלהם. והמנהגים הדתיים, נוסחאות התפלה וכו' נמצא גם בהם ערך מיוחד, בהיותם נובעים ממקור קדמון, ישן נושן, וטעמם עמד בהם כי לא הורקו מכלי אל כלי, בגלות ונדידה מארץ לארץ, המשנה את הצביון והסגנון.

ובעבוד ברלינר עבודתו המחקרית בין כותלי הביבליותיקאות הגדולות מצד אחד, הסתכל מצד השני בעינים פקוחות אל קהלות

אחיו, וביחוד ברובע היהודים, הגיתו הרומאי שהיה קים עודנה אז, אעפ״י שכבר הותר ליהודים לשבת בכל רחבי העיר.

הוא הרבה לחקור את לשכות הקהלות, את פנקסיהן וגנזיותיהן, והתחיל ללקט את החומר התולדתי המפוזר והמפורד באלפי מקומות. למטרה זו בקר ברלינר גם את „בתי המועד לכל חי״ אשר ליהודי ארץ זו, ויתעסק בהעתקת מצבות שונות שיש בהן חומר היסטורי. וחלק מהן נדפסו, עם הערותיו המרובות, בספרו: „לוחות אבנים״. בהם מוצאים אנו נוסחי כתובות שעל מצבות שונות שבבית העלמין הויניציאי, המצוינות ביופי הסגנון והשפה שבהן ורובן הנן מעשי ידי הרב הנודע ר׳ אריה די מודינא.

כתוצאת חקירותיו במקצוע זה נתן לנו ספריו: „מן הימים האחרונים של הגיתו שברומא״, „מצוק העתים״, „משא רומא״ והאחרון הגדיל, הלא הוא ספרו רב הכמות והאיכות „תולדות היהודים ברומא מימים קדמונים עד העת הנוכחית״ (אלפים וחמשים שנה) שנדפס בשנת 1893 בשלשה חלקים עם הרבה ציורים, ובשבילו זכה להצטיינות מצד ממשלת איטליה, שכבדתהו באות הכבוד של „פרש הכתר האיטלקי״ (Cavaliere della corona italiana) וקבע לו מדור של כבוד בין כותבי דברי ימי ישראל וחוקריהם.

בכתיבת ספרו הגדול הזה השתמש ברלינר הרבה בחומר שמצא ואסף מן הספרות התלמודית והרבנית, ועי״ז עלה בידו להשלים את הציורים בהרבה מקומות שהמקורים האחרים חסרו בהם במקצת או לגמרי, והחכם הנודע דוד קויפמן העלה זאת על נס במכתבו מן 26 אפריל 1894 שכתב לברלינר, אחרי קבלתו ספרו זה, כי שמח עליו שמחה גדולה. (עיין „ספר היובל, „ברכת אברהם״, לכבודו של ר׳ א. ברלינר ביום מלאת לו שבעים שנה, בחלק, מכתבי קויפמן לחתן היובל״, מכתב ל״ז).

כבאספקלריא המאירה רואים אנו בספר הזה, השתלשלות והתפתחות חיי היהודים וקהלתם במבצר רומא עם קשת הנצחון של טיטוס ואת הצרות והענוים אשר סבלו במשך הדורות, רואים את הישיבות המפוארות שהיו בקהלה זו ורבניה הגאונים הגדולים,

המשוררים והפיטנים הרבים שנמצאו בהם, שמאורם נהנו כל בני הגולה אשר באו עמם במגע ומשא, עד המאה האחרונה, והכל נמשך כשרשרת ארוכה, מבלי גם שנכיר בכמה עמל עלה ביד יוצרה לאחד ולאחז חוליא בחוליא עד כי תצא שלמה בהדרה.

ובמשך זמן חיבורו את ספרו רב הערך הזה, לא הפסיק ברלינר את עבודתו הפוריה גם בשאר המקצועות. הוא הוציא עוד מסקנות חקירותיו ע"ד „רש"י", אופן למודו ובאוריו, והרבה כ"י שונים, ולרגלי מאורעות הזמן בשנת 1889, הוציא לאור את „תעודות האפיפיור קלימנס הארבעה עשר" הסותר את הדבה הרעה והעלילה שהעלילו על היהודים, שהם צריכים לדם נוצרי למצות פסח, עלילה שלדאבוננו סובלים אנחנו ממנה עוד כַיום הזה.

בשנות 1874/5 הוציא לאור את ה„אוצר לדברי ימי ישראל וספרותו" ש"ל בשפת אשכנז פעם בחודש, ומשנת 1876 עד 1893 ביחד עם הרה"ג הגדול מו"ר הד"ר ד. הופמן שליט"א את אותו האוצר בשינוי השם „אוצר לחכמת ישראל". והמאמרים שהדפיס ברלינר בירחון זה לא יספרו מרוב, וכמו"כ יאריך מאד לקרוא בשם את כל הספרים שהוציא עוד לאור, ושמספרם עולה קרוב לחמשים, ולמספר המאמרים שהדפיס בעתונים ומאספים שונים, כמעט אין קץ.

בשנת 1903 כאשר נמלאו לחכם הזה שבעים שנה, ציינה אותו הממשלה האשכנזית בכבדה אותו בתואר „פרופיסור", ובבית המדרש לרבנים נערכה חגיגה נהדרה לכבודו, שבה השתתפו חביריו המורים ותלמידיו הרבים, ראשי העדה וצירי עדות וחברות שונות שהגישו לו מנות וכתבי־זכרון רוחשות אהבה וכבוד רב. ושנים מתלמידיו החוקר ר' אהרן פריימן והד"ר מאיר הילדסהיימר הוציאו לכבודו ספר היובל „ברכת אברהם", שכבר הזכרנוהו למעלה, ושבאו בו דברי גדולי חכמי ישראל מכל תפוצות הגולה, ששלחו דבריהם למען תת כבוד להעובד החרוץ בכרם חכמת ישראל וספרותו.

„מי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו", כתב הד"ר הירש הילדסהיימר ז"ל, על השמחה ששררה בחגיגת היובל

של ר׳ אברהם ברלינר, וב„אשרי עין ראתה אלה״ סיים את דבריו.

תלמידי ביהמד״ר הגישו לו כתב־זכרון בשפת עבר, שנערכה ע״י הרב הד״ר ח. ברודי, שבשביל אריכותה לא נביא פה רק את השיר שבראשיתה שזה תכנו:

„לגבור החכמה אשר לו המזמה וחלק בערמה
כחלק הגדולים
„והוא לתושיה עדיים וחליה ועינו צופיה
סתרים גם נגלים
„וחוקר ראשונות ודורש קדמונות ומוציא מטמונות
לאורה מצללים
„והוא מרבה דעה והנו לתשועה בכל עת ושעה
ליושבי אהלים
„מחבר הבורים והמה כמאורים ושמש מחפירים
ובם סהר מכלים
„והוא רב עליליה והוא רב פליליה כאלו רק חיה
להרבות מפעלים
„חמדות מדותיו ישרים ארחותיו ונודעו צדקותיו
בעם ומקהלים

ה״ה אדו״מ מו״ר מו״ה אברהם במוה״ר צבי ז״ל ד״ר ברלינר נ״י ברכה אשר הובאת לו ביום מלאת שבעים שנה לחייו המקדשים לתורה ולעבודה, לדרישת החכמה, להפצת המדע, ולמעשה הצדקה והחסד.

אבל גם בהגיעו לשנות הגבורה לא חדל לתת את פרי חכמתו, ומספר מפעליו הספרותיים והחברתיים גדול מאד. בשנות זקנה אלו, שאחרים כבר נהגים בהם מנוחה שלמה, לא שקט חכמנו זה במכונו, ויזכנו בספרים שונים כמו: „הקדמה הכללית ופירוש ר׳ שבתי הסופר לסידור״ (עפ״י כ״י אשר בביהמ״ד בלונדון עם מאמר בל״א על ר׳ שבתי, זמנו וחייו). „מחקר תולדתי־ספרותי ע״ד שיר

היחוד", „רובב שפתי ישנים" כולל מכתבי יש"ר, יוסט, זקש, בודק ואד"ם הכהן להחכם יש"ר. קונטרס ה„בלע"זין" כולל המלות הלועזיות המובאות ברש"י בצורתן הצרפתית. (הסבה שהביאה את המחבר להוציא ה„בלע"זין" בחוברת מיוחדה, בעת שבספרו „זכור לאברהם" הוצאה הראשונה נדפסו בתוך הספר, היא, כי החכם החוקר הנודע המנוח רבינוביץ סיפר לו, שראה את ספרו זה אצל האדמו"ר מסדגורא, אלא שגרד את כל המקומות שעליהם נדפסו המלות הלועזיות . . . וע"כ החליט בהוצאות ספרו במהדורא השניה שהיתה אחרי ארבעים שנה, לסדר את ה„בלע"זין" בחוברת מיוחדת, למען יהיה ספרו דבר השוה לכל נפש). „חלוף המכתבים שבין הֶרְמַן מיכאל והחכם צונץ", „והמה בכתובים" העתקות (כ"י) מנחלת האחים לבית יאללעש. ועוד מספר ספרים אחרים.

במלחמתו את המתקנים הוציא בשנת **1894** מחברת נגד סדור התפלה של המתקן ד"ר פונילשטיין, ובשנת **1904** כשנבנה בית הכנסת החדש ברחוב „ריקע" בברלין, ועוד הפעם עלתה שאלת העוגב על הפרק, הוציא ברלינר את החוברת „להורות ולהגין" נגד מחשבות מנהיגי הקהלה, שאמנם חפצם לא הצליח בידם, ובית הכנסת המפואר ההוא הוקם בלי עוגב.

בשנת 1899 נתקבל הפרופ. ברלינר לראיון מאת הדוכס הגדול מושל בדן, בהיותו בסט. מוריטץ אשר בשויצירית, וירבה להתעלס עמו יותר משלשת רבעי שעה.

ר' אברהם ברלינר היה ג"כ האיש שקיים מצות פדיון־שבויים בשש עשרה ספרי תורות פסולים שנמצאו מונחים בארגז בחצר בית של נוצרי אחד בברלין שנגשו להרסו, שכפי הנראה הביאום עמהם יהודים רוסים בצאתם את ארץ מולדתם ולא נודע עתה איך נשתלשל הדבר שנשארו ספרי התורות במקום הנזכר. וברוב עם הובלו לקבורות והרב הדר. מונק נשא את ההספד עליהם עפ"י הכתוב „מה לך פה ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר", שהפרופ. ברלינר העיר אותו עליו בלכתם אל ההלויה, אחרי שמלת „פה" מזכרת את ההלכה בענין ס"ת פסול.

עד כמה עומד הפרופ. ברלינר לימין הת"ח העוסקים בספרותנו, נביא פה הדברים שנדפסו בספר „מגן אבות" מאת החכם יצחק הלוי לאסט, ובספר „מסורת התורה והנביאים" מאת הרב הג' פסח פינפר מו"ץ דק"ק ווילנא.

בספר הראשון, המכיל גם סדר הערות והגהות שנקראו בשם „מגן אברהם" נאמר בפתח דבר בתוך שאר דברים: . . . בשלחי איזה דוגמאות מכיי להאדם הגדול בענקים הפרופ. דר. ברלינר נ"י, עד מהרה שלח אלי דבריו הנעימים והנאמנים אלי עם הספר. . ואנכי אהיה מגן לך למגן אבות הזה, ואל תדאג ליום מחר. כלה מלאכתך בהעתקה וגם לדפוס אני בעוזריך ומדבר שפתים גמל עלי גם בפועל כפים ממש בקיש קיש ברוח נדיבה . . . וקראתי למדור זה „מגן אברהם" לכבוד האי גברא רבא יקירא הפרופ. ברלינר הי"ו, ויוסיף ימים על ימיו עוד ינוב בשיבה „כי כל זמן שאברהם בעולם מדת החסד בעולם", שהוא צנור משפיע פותח יד ומשביע לכל דצריך לכל תלמיד ולכל חוקר חדשה . . .

ובשני קוראים אנו: ברכה ותודה לכ' הרב החכם וכו' הפלאת לי עצה ותושיה לנסוע פארמאה ועזרתני בהוצאת דרכי ולנחמני גם מעוצב ידי ועמל נפשי וכן נתתי לי חצי שכר ההדפסה שיצא אור מחשבתי ופעולתי לטובת ה„תנ"ך" שארית פליטתנו ולכבוד לאומנו.

וגם כעת, במשכו את ידו מעבודתו בתור מורה בביהמ"ד לרבנים, מפני זקנותו המופלגת (כן תאריך) ואעפ"י שהוא מטבעו בעל גֵו רפה ועדין, הנהו יושב בחדר הביבליותיקה שלו ומאחר על עבודתו מן הבוקר עד הנשף מלקט לקוטי בתר לקוטי, מסדר את גנזיו, מכין את „הערותיו להסידור" חלק שני, ואת הספרים: Ehrenrettung d. Rambam gegen die Beschuldigung des Uebertrittes zum Islam שיֵצֵא לאור בימים האלה. Materialien zum Raschi-Commentar auf נו"כ u. zum Teil auf ש"ס. Ergänzungen zu den Katalogen der ital. Bibliotheken in Bezug auf hebr. Schriften, ולאחרונה סדור חלוף המכתבים שלו עם גדולי החכמים.

וגם בצרכי צבור עדיין הוא עוסק בשקידה כאז בשכבר הימים, וכל הבאים בצל קורתו נהנים ממנו עצה ותושיה.

אכן זוהו טפוס חכם מחכמי ישראל, אשר בו נתפאר, שנברכנו שעוד ינוב בשיבתו שלא תכהינה עיניו ולא ינוס ליהו, ויאריך ימים עד מאה ועשרים שנה, ויהנה מפרי עמלו בשלוה ומנוחת השקט, ויהי רצון שכמותו ירבו בישראל!

בדפוס צבי הירש איטצקאווסקי בברלין.

Professor Dr. Abraham Berliner

eine biographische Skizze

(Mit Bild)

Bearbeitet nach verschiedenen Quellen
und persönlichen Mitteilungen

von

Samuel Grünberg

Preis: 60 Pfg., 75 Heller, 80 Ctms, 35 Kopek.

BERLIN.
Verlag der Buchhandlung „Kadimah" A. M. Gonzer
1912

Grünberg, Samuel
Profesor dr. Avraham
Berliner